

Институт за новију историју Србије
Библиотека „Зборници радова“
бр. 16

За издавача
Др Миле Бјелајац

Редакција
Др Олга Манојловић Пинтар – главна и одговорна уредница
Др Вера Гудац Додић – главна и одговорна уредница
Проф. др Милан Ристовић
Др Момчило Исић
Проф. др Бранко Бешлин
Др Владимир Цветковић
Др Ивана Добривојевић Томић
Др Сања Петровић Тодосијевић – секретар

Рецензенти
Проф. др Љубинка Трговчевић
Др Ранка Гашић
Проф. др Бојан Алексов
Проф. др Слободан Марковић

Лектура и коректура
Биљана Рацковић

Техничка обрада текста
Мирајана Вујашевић

Техничко уређење и дизајн корица
Ђорђе Секерезовић

ISBN 978-86-7005-156-0

Штампање овог зборника помогло је Министарство просвете,
науке и технолошког развоја Републике Србије

ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ

**ТРАДИЦИЈА И
ТРАНСФОРМАЦИЈА
ТРАНСНАЦИОНАЛНА ИСКУСТВА
ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ИСТОРИЈЕ**

тематски зборник
књига 2

Београд, 2019.

САДРЖАЈ

Предговор	7
Увод	9

ПРЕКО ИСЦРТАНИХ ГРАНИЦА

Радмила Радић Делатност британског брачног пара Ситерс у оквиру Хришћанске заједнице младих људи на простору Краљевине Југославије 1924–1941.	23
---	----

Весна Ђикановић <i>Наш долазак није био уочен, а циљ нашег доласка нико није разумео.</i> Амерички студенти југословенског (српског) порекла у Краљевини Југославији 1934–1941.	67
--	----

Владан Јовановић Београд у међународној мрежи кријумчара опијата 1931–1941.	101
---	-----

Олга Манојловић Пинтар Југословенски интербригадисти у Француској током Другог светског рата	123
--	-----

Миле Бјелајац Странци у српској и југословенској војсци	153
--	-----

ТРАНСНАЦИОНАЛНА СУСРЕТАЊА У ВРЕМЕНУ ХЛАДНОГ РАТА

Срђан Милошевић Почеци пагвашког (Pugwash) покрета у Југославији (1957–1967)	177
--	-----

Слободан Селинић Југословенски писци на хладноратовским меридијанима шездесетих и седамдесетих година 20. века	203
--	-----

Петар Драгишић Како је Трст постао „наш“. Југословенска конзумеристичка пракса у Трсту шездесетих и седемдесетих година	227
---	-----

Вера Гудац Додић Конференција „Друг-ца жена. Женско питање – нови приступ?“ Транснационална секвенца у историји феминистичког покрета у Југославији	243
--	-----

ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ БИОГРАФИЈЕ

Сања Петровић Тодосијевић Читалачки дани Карла Криси и Валтера Клајна. Јеврејске избеглице из кладовског транспорта у Шапцу (1940–1941)	269
Оливера Драгишић Иван Винаров: биографија као прилог разумевању транснационалног приступа у историографским истраживањима балканске прошлости	299
Гордана Кривокапић Јовић Мило Палавершић (1919–1991): живот преко граница и изван граница	321
Давор Стипић Жени Лебл (1927–2009). Прилози за биографију	357
О ауторкама/ауторима	379

УДК 070:929 Лебл Ж.
821.163.41.09-94 Лебл Ж.

DOI <https://doi.org/10.31212/zradova.16.transnac.sti.357-378>

ДАВОР СТИПИЋ

Жени Лебл (1927–2009). Прилози за биографију

Апстракт: Пратећи животни пут југословенско-израелске новинарке, књижевнице и историчарке Жени Лебл, чланак настоји да прикаже како су велики историјски догађаји, попут Холокауста и сукоба са Информбироом, половином 20. века обликовали живот и судбину појединца. Рад се фокусира на три основна питања: идентитет јеврејске заједнице и појединаца у Југославији и његова трансформација након Другог светског рата, затим књижевно стваралаштво и научни рад Жени Лебл и њихов значај за повезивање израелског и југословенског друштва и, на крају, улога Жени Лебл у иницирању преиспитивања југословенске прошлости и отварању приче о Голем отоку у југословенској јавности.

Кључне речи: Холокауст, Жени Лебл, Израел, Југославија, Голи оток, Информбиро

У интервјуу који је почетком 90-их година дала загребачком листу *Данас*, одговарајући на питање угледног публицисте Љуба Вајса о томе шта је за њу представљао живот, Жени Лебл је одговорила: „Мој живот је био у многоме самоодржање. Касније се јавила амбиција да се докаже да оно што су ми хтели приписати, што су хтели уништити мој интегритет, није било праведно. Постојала сам и радила дуго да бих се одржала... Био је у мени неки каприц, жеља да се докаже како сам нешто

вредела и како још вредим“.¹ Са невероватном животном енергијом, снажним карактером, израженим осећајем за правду и извесном дозом онога што је Милован Витезовић, говорећи о њој, назвао „супериорном духовитошћу“,² Жени Лебл је прошла свој тежак животни пут од родног Алексинца, преко Београда, Ниша, нацистичких логора и потом комунистичких затвора, укључујући и онај на Голом отоку, до нове домовине Израела, у коме је и умрла 2009. године.

Рођена је 20. јуна 1927. у Алексинцу, као друго дете рударског инжењера Леона Лебла и његове жене Ане, рођене Робичек. У родном граду провела је и првих шест година живота, након чега се породица 1933. преселила у Београд. Женина блиска рођака, сестра од стрица њеног оца Леона, била је Паулина Лебл Албала,³ књижевница, преводилац, једна од најобразованијих жена тадашњег Београда и супруга др Давида Албале,⁴ лекара, политичара, дипломате и носиоца Албанске споменице.⁵ Породица Лебл, пореклом из Земуна, поносила се и сродством са оснивачем модерног политичког ционизма и идеолошким оцем државе Израел Теодором Херцлом, пошто је Јелена Лебл, рођена Билиц, сестра Ребеке Билиц, бабе Теодора Херцла, била удата за Павла Лебла, Жениног прадеду.⁶ У периоду Жениног раног детињства, отац Леон је био запослен у Алексиначким рудницама угља, да би потом добио и место управника у руднику магнезита у селу Милићевци код Чачка, због чега је цела породица, често, летње месеце проводила у овом шумадијском селу. Након завршене основне школе „Филип Вишњић“ у Београду, Жени је уписала Прву женску реалну гимназију, која је 1938. године, у време

1 Ljubo Weiss, „Život je život“, *Danas*, 1. I 1991, 68.

2 Милован Витезовић, „Кад су жене биле Сизиф“, *Јез*, 18. I 1991.

3 Паулина Лебл Албала (1891–1967), књижевница, професор, књижевни преводилац. Рођена у Београду, студирала српску и француску књижевност на Универзитету у Београду, након чега је била професор српскохрватског језика у Првој и Другој женској гимназији. Међуратни период провела је у Београду, али је непосредно пред рат, заједно са мужем, отишла у САД. Умрла је 1967. у Лос Анђелесу. Иза ње је остао велики број књижевних расправа, критика, прича, путописа и чланака, као и бројни преводи стране, углавном немачке књижевности.

4 Давид Албала (1886–1942), лекар, политичар и истакнути циониста. Рођен у Београду, као војни лекар учествовао у балканским и Првом светском рату. У току 1917. и 1918. године, као члан војне мисије, боравио у САД-у, где је обезбедио ратни зајам у износу од милион долара. Његовом заслугом је српска влада, одмах након британске, прихватила Балфурову декларацију о формирању јеврејске државе у Палестини. Међуратни период провео у Београду, а Други светски рат га је затекао у САД-у где је 1942. године и умро.

5 Детаљније видети у: Paulina Lebl Albala, *Tako je nekad bilo*, (Beograd, 2005).

6 „Osamdeset godina Ženi Lebl“, *Bilten Saveza jevrejskih opština Srbije*, br. 11, novembar 2007, 3.

када је Жени била први разред, пресељена из мале и неадекватне зграде у Улици кнегиње Зорке на Врачару у ново, наменски изграђено, модерничко здање, на самом ободу Ташмајдана, у тадашњој Битољској а данашњој Гарашаниновој улици број 24.

Крај тридесетих година у Југославији био је обележен све очигледнијим политичким притиском сила Осовине, као и растућим италијанским и нарочито немачким утицајем у економији, политици и култури. Још и пре почетка рата у септембру 1939, Југославија је постала једна од транзитних земаља за централноевропске Јевреје који су бежали од Хитлерове „Нове Европе“, нарочито након анексије Аустрије и окупације Чехословачке, а надлазећа антисемитска претња није заобишла ни Јевреје Југославије. Као последица политичког приближавања нацистичкој Немачкој, у октобру 1940, на иницијативу тадашњег министра просвете Антона Корошеца и министра трговине и идустрије Ивана Андреса, донете су две антисемитске уредбе: једном је Јеврејима забрањено да тргују животним намирницама на велико, док је другом уредбом уведена *Numerus clausus* (затворени број) којим је одређено да се, почевши од школске 1940/41. на прву годину универзитета и у прве разреде гимназија и средњих стручних школа може уписати онај проценат ученика јеврејског порекла колики је удео Јевреја у укупном броју становника.⁷ Почетком четрдесетих година Јевреји су чинили 0,46% од укупног становништва Југославије, али с обзиром да су највећим делом живели у градовима и да су велики значај придавали школовању своје деце, њихов проценат међу ђацима и студентима био је значајно већи – у гимназијама 2,57%, а у трговачким академијама чак 4%, што јасно говори да је на штету југословенских Јевреја нарочито ишла друга владина уредба.⁸

У моменту када су прописане прве антијеврејске мере, Жени је била на почетку четвртог разреда гимназије, тако да се новонастала ограничења нису односила на њу лично, али и поред тога *Numerus clausus* је ипак погодио породицу Лебл. У октобру те 1940. Женин старији брат Александар је требало да се упише на прву годину Техничког факултета у Београду. Пре него што је уредба донета на прву годину на Београдском универзитету већ је уписано 118 јеврејских студената, односно 3,16%, што значи да је број уписаних Јевреја морао да буде сведен на 0,5%, односно 17 студената како би био испоштован *Numerus clausus*.⁹ Међутим, у владиној уредби је постојала и једна олакшавајућа околност,

7 Небојша Поповић, *Јевреји у Србији 1918–1941*, (Београд, 1997), 142.

8 Милан Кољанин, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918–1941*, (Београд, 2008), 426.

9 Исто, 427.

а то је да се ова уредба није односила на особе јеврејског порекла чији су родитељи имали заслуге за домовину. Како је Женин и Александров отац Леон био носилац Албанске споменице и резервни официр војске Краљевине Југославије, Александар је ипак добио шансу да се, са извесним закашњењем, у пролеће 1941. упише на студије.¹⁰

У исто то време Жени је почела да се дружи и са Ружицом Васикић, четири године старијом матуранткињом Прве женске гимназије, која ју је увела у тада илегални Савез комунистичке омладине (СКОЈ), тако да је Жени са непуних 14 година постала једна од најмлађих скојевки у Београду.¹¹ У пролеће 1941. догађаји су се одвијали брзо и сваки нови дан доносио је све већу неизвесност за јеврејску заједницу у Југославији. У бечком дворцу Белведере, 25. марта, потписано је приступање Југославије Тројном пакту, а београдски лист *Политика* је извештавао да је овим чином „отворена једна нова, не мало значајна епоха у историји наше државе“, као и да је од „оних сила које су решене да на нашем континенту осигурају мир“ Југославији признато „оно што она с правом заслужује“.¹² Два дана након потписивања споразума, група официра југословенске војске је извела пуч којим је збачено немесништво и влада Цветковић–Мачек, што је уједно значило и одбацавање договора постигнутог са силама Осовине. У марту 1941, неколико дана пре пуча, Женин отац је, као резервни официр краљеве војске, отишао на војну вежбу, а породица је по последњи пут била на окупу.

Убрзо је дошао и Априлски рат, а након њега и окупација. У дому Леблових, као и у домовима свих београдских Јевреја, окупација је дочекана са стрепњом и неизвесношћу и како ће наредни месеци показати, неизвесност ће постати свакодневна, а стрепња оправдана. Окупаторским властима није требало дуго да крену у спровођење антисемитске политике и већ 16. априла, четири дана после уласка немачких трупа у Београд, издата је наредба да се Јевреји у граду морају пријавити у згради пожарне команде на Ташмајдану, као и да сви старији од 14 година морају на рукаву да носе видно истакнуте жуте траке. У моменту када су ове наредбе издате Жени је још увек имала 13 година, тако да је, привремено, била поштеђена овог понижења, све до 20. јуна, када је за четрнаести рођендан и она добила своју жуту траку.

10 Ženi Lebl, *Odjednom drukčija, odjednom druga*, (Beograd, 2008), 20.

11 Violeta L. Ivković, „Slike o Ženi Lebl – biografija“, *Ženi*, ur. Aleksandar Lebl, Ana Lebl, Dina Katan Ben-Cion, (Beograd, Tel Aviv, 2013), 14.

12 „Југославија је приступила пакту трију сила под условом да за све време трајања рата Немачка и Италија не траже прелаз нити превоз својих трупа преко југословенске територије“, *Политика*, год. XXXVIII, бр. 11.786, 26. март 1941, 1.

Положај јеврејског становништва се константно погоршавао новим уредбама окупатора: Јевреји су уклоњени из државне службе, присиљени на принудни рад, конфискована им је имовина, забрањено им је посећивања биоскопа, позоришта, гостионица.¹³ Отац Леон је, након Априлског рата, био у заробљеништву у Немачкој, а мајка је за Жениног брата Сашу успела да набави лажна документа помоћу којих се пребацио у италијанску окупациону зону,¹⁴ чиме је избегао судбину већине београдских Јевреја мушкараца који су до краја новембра 1941. убијени у масовним стрељањима. Онима који су преостали, женама, деци и старцима наређено је да се у периоду од 8. до 12. децембра јаве у зграду Специјалне полиције за Јевреје у улици Џорџа Вашингтона 21, како би потом били одведени у логор Старо сајмиште. Пратећи своју интуицију, Жени је одлучила да напусти Београд успевши да побегне у Ниш, где је уточиште нашла у кући своје васпитачице из Алексинца Јелене Главашки. Иако није била члан Партије, Јелена је сарађивала са партизанским покретом и у скривеној штампарији на крову своје куће штампала је пропагандне антифашистичке летке.

У Нишком комесаријату за избеглице Жени је добила нова документа, а са њима и свој нови идентитет – Јованка Лазић, Српкиња, избеглица из Сомбора, који ће, прикривајући своје јеврејско порекло, користити све до краја рата. Дани илегалне у малом стану Јелене Главашки пролазили су монотono, уз малобројне забрањене књиге из „илегалне“ кућне библиотеке, попут Марксовог *Капитала*, ретко излагање на улици и повремене посете Јелениних пријатеља, партијских илегалца који су представљали везу са партизанским одредима изван града. А онда су, изненада, Јелена и Жени 22. фебруара 1943, након издаје једног од илегалца из партијског месног комитета, биле ухапшене и спроведене у локални бугарски затвор. За Жени, био је то почетак трагичног и тешког периода у току ког је прошла кроз неколико нацистичких затвора и логора. Из Ниша је железницом, у теретним вагонима, одведена у Марибор, а одатле, преко Бечког Новог Места (Wiener Neustadt) на принудни рад у Берлин.

Колико су је њен карактер, упорност и одлучност у априлу 1941. спасили одласка на Сајмиште и сасвим сигурне смрти, толико су у каснијим ратним годинама могли да је коштају живота. Због протеста упућеног немачким војницима, приликом једног претреса у логору, када је нађено оружје, Жени је ухапшена, под сумњом да је желела да скрене

13 Valter Manošek, *Holokaust u Srbiji. Vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941–1942*, (Beograd 2007), 45–46.

14 Ауторизовани текст интервјуа који је Александар Саша Лебл дао аутору, април 2018.

пажњу и прикрије сакривено оружје, за које заправо није ни знала да постоји.¹⁵ Пребачена је у један од берлинских затвора Гестапоа, где је 20. априла 1945, на Хитлеров рођендан, по личном наређењу Хајнриха Химлера, осуђена на смрт заједно са још 14 логорашица из њене ћелије. Пресуда ипак није извршена јер су у међувремену Руси заузели Берлин.

Крајем маја, Жени се, први пут после три и по године, вратила у Београд. У јулу 1945. отац Леон се вратио из немачког заробљеништва, а брат Александар, који је након капитулације Италије и ослобођења из логора на Рабу приступио партизанима, демобилисан је крајем 1945.¹⁶ Живот се, после трауматичног периода прогона и патњи, морао наставити и Жени уписује Правни факултет, а 1947. године постаје новинар у београдском листу *Политика*. Један од њених тадашњих пријатеља и колега Војо Ђукић, за кога се касније испоставило да је био један од партијских „провокаatora“, испричао је Жени виц о Титу који је гласио: Југославија је добила прву награду на међународној изложби цвећа јер је одгајила љубичицу белу од 100 килограма.¹⁷ Жени је тај виц препричала у редакцији *Политике* а Војо Ђукић ју је пријавио властима, због чега је ухапшена на радном месту 28. априла 1948. и то тачно четири године од дана када су је војници Црвене армије ослободили у Берлину. Када је Жени, крајем осамдесетих, у документарној емисији *Голи живот* изнела тврдњу да ју је полицији пријавио Војо Ђукић, како би уместо ње добио место дописника из Париза, јавно су се огласила тројица Жениних бивших колега из *Политике*, Богдан Пешић, Данило Пурић и Мита Миљковић, који су оспоравали њене оптужбе тврдећи да у то време отварање дописничког места у Паризу није ни било у плану и да је Воја Ђукић, самим тим, није ни денунцирао.¹⁸ У сваком случају је Жени поново постала затвореник и у периоду од априла 1949. до октобра 1951. боравила је у пет затвора: београдској Главњачи, Рамском риту код Голупца, Забели у Пожаревцу и на крају, на острвима Свети Гргур и Голи оток у Јадранском мору.¹⁹ Било је то тешко и трауматично искуство, према њеним речима далеко страшније од онога што је доживела у бугарским и немачким затворима. Након одслужене казне, без могућности да пронађе посао, Жени је одлучила да се исели у Израел. Неколико пута власти су одбијале да јој издају дозволу за иселење, али је коначно 1954.

15 Lebl, *Odjednom drukčija*, 138.

16 Ауторизовани текст интервјуа који је Александар Саша Лебл дао аутору, април 2018.

17 Ženi Lebl, *Ljubičica bela. Vic dug dve i po godine*, (Gornji Milanovac, 1990), 15.

18 Данило Пурић, Богдан Пешић, Мита Миљковић, „Голи живот“, *Политика*, 26. II 1990.

19 Ivković, „Slike o Ženi Lebl“, 19.

године, на интервенцију дугогодишњег пријатеља Радивоја Динића, добила пасош и визу.²⁰

У Израелу Жени је пронашла и нову професију, постала је рендген техничар, а уз помоћ угледног израелског радиолога, професора Шора, педесетих година одлази на стручно усвршавање у Шведску, а након повратка заједно са њим оснива школу за рендген техничаре у којој почиње да предаје.²¹ Ово је период у ком се Жени не бави ни публицистиком ни историографијом. Уместо тога вредно учи хебрејски, а писању се враћа тек крајем седамдесетих, о чему ће бити више речи касније. Иако је често посећивала Југославију, до краја живота је остала да живи у својој новој домовини Израелу. Жени Лебл је умрла у Тел Авиву 20. октобра 2009. године.

Трансформација идентитета

Завршетак Другог светског рата за Југославију је представљао почетак периода значајних политичких и друштвених промена, које су у великој мери утицале и на југословенску јеврејску заједницу, односно онај њен мањи део који је успео да преживи рат и геноцид. Читав низ важних догађаја, како у току самог рата тако и у првим послератним годинама, попут Холокауста, формирања нове јеврејске државе на Блиском истоку и каснијег исељавања једног дела југословенских Јевреја у Израел, као и потпуна промена политичког система у Југославији и стварање сасавим секуларног друштвеног окружења, довели су до потребе да се дотадашњи идентитет јеврејске заједнице редефинише и на тај начин усклади са новонасталом ситуацијом. Постало је очигледно да су нове друштвене околности указивале на то да религија више не може да буде главна идентитетска одредница јеврејске заједнице, а представници нових власти су изражавали уверење да ни Савез јеврејских вероисповедних општина не би требало више да буде верска организација.²² Због тога су се међу Јеврејима Југославије, непосредно након рата, отворила два питања: како треба да изгледа Савез општина и шта заправо значи бити Јеврејин у Југославији. И поред предлога да Савез општина буде трансформисан у Савез јеврејских удружења ФНРЈ и да му се на тај

20 Исто, 20.

21 Ауторизовани текст интервјуа који је Ана Лебл дала аутору, март 2018.

22 ЈИМ, РА, К 781, Zapisnik LI sednice Izvršnog odbora Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije (SJVOJ), 22. 7. 1949, 2.

начин умање и значај и утицај,²³ решење је постигнуто тако што је делатност Савеза од верске преоријентисана ка културним и социјалним сферама, а 1952. године званично је из назива Савеза јеврејских општина избачена реч вероисповедних, чиме је јеврејска заједница постала више национална а мање верска.

Са друге стране, питање идентитета југословенских Јевреја је било комплексније, јер припадати јеврејској заједници није значило нужно бити и Јеврејин по националности. Унутар југословенског јеврејства постојале су струје које су заступале мишљење да Јеврејин може да буде једино онај ко је то по пореклу и који се као такав декларише и региструје у општини, док је, са друге стране, постојало и уверење да би Јеврејин требало да буде свако онај ко изрази жељу да припада јеврејској заједници, без обзира на његово порекло.²⁴ Већ са самим потискивањем религијске компоненте идентитета постало је јасно да је јеврејска заједница била спремна да своја врата отвори и онима који нису били Јевреји по рођењу и на тај начин интензивира транснационалну и трансрелигијску флуидност у друштву или, како је то сликовито описао др Алберт Вајс, председник Савеза јеврејских општина: „Никада се у историји људи нису отимали за то да буду Јевреји, па ако неко хоће дај му ту привилегију“.²⁵ Овакво схватање свакако је подстицало развој двојног или чак вишеструког идентитета југословенских Јевреја у оквиру кога су они могли да се истовремено осећају и као Јевреји али и као Срби или Југословени, што је као појава, наравно, било присутно и пре рата, и често је било изражавано кроз познату кованицу „Срби Мојсијеве вере“.

Оваква двострукост идентитета постојала је и у породици Лебл. Сећајући се својих и Жениних родитеља, Александар Саша Лебл их је описао као српске патриоте, чврсто повезане са српским па и православним окружењем.²⁶ У прилог томе свакако иде и податак да је Сашина и Женина мајка Ана, као чланица хуманитарног друштва *Кнегиња Љубица*, била изузетно активна у прикупљању новчаних средстава за изградњу спомен-цркве у Делиграду, посвећене херојима Делиградске битке, као и свим војницима палим у ослободилачким ратовима до 1918. године.²⁷ За свој труд Ана је одликована Орденом Светог Саве, а на цркву је постављена и мермерна плоча са уклесаним именима дародаваца. На првом

23 Ari Kerkkänen, *Yugoslav Jewry. Aspects of Post-War II and Post-Yugoslav Developments*, (Helsinki, 2001), 85.

24 JIM, Zapisnik VII posleratne konferencije jevrejskih opština Jugoslavije, 27. i 28. X 1956, 2.

25 Исто.

26 Ауторизовани текст интервјуа који је Александар Саша Лебл дао аутору, април 2018.

27 Lebl, *Odjednom drukčija*, 102–103.

месту стајало је име, тада већ покојног, краља Александра I Карађорђевића, док је међу осталим добротворима, крупним словима наведено и име Ане Лебл. Феномен двојног идентитета и израженог осећања припадности српском друштву, који је можда најбоље описан речима Бенциона Булија²⁸ да се „пред сан помоли на хебрејском, а ујутру се пробуди као Србин“,²⁹ у случају Леблових се огледао и у томе што је породица, а самим тим и Жени, са једне стране баштинила јеврејску религију и традицију, а са друге српску културу, а то је било видљиво на примеру језика који се у породици користио. У интервјуу датом почетком деведесетих година Жени се присећала: „У нашој породици владао је прави култ српскохрватског језика. За хебрејски као дете нисам ни знала да постоји. Научила сам га много, много касније кад сам напустила Југославију и одселила се у Израел“.³⁰

Као што је приметио Зигмунд Бауман, појам идентитета везан је за проток времена и атавистичке страхове да идентитет није осигуран у току животног века, већ да је, као такав, пролазан и променљив.³¹ Промене настају под утицајем низа специфичних околности као што су политичка пропаганда, миграције, формирање специфичне културе сећања или пак трауматична историјска искуства. Први догађај који је код Жени пробудио питање идентитетске припадности и осећај различитости у односу на околину биле су прве антисемитске мере које су Немци прописали након окупације. Ношење жутих трака било је обавезно под претњом смрћу, а Жени је своју траку добила 20. јуна 1941, на дан када је напунила 14 година. Ова траума оставила је трага на младој девојци и знатно касније Жени се сећала шта је заправо за њу значило ово издвајање од околине којој је до јуче припадала: „Они (Немци, прим. аут.) су ме обележили као другачију од осталих, питање мога идентитета почело је још више да ме заокупља, јер сам одједном схватила да не припадам својој околини“.³² Холокауст је утицао на Жени не само да се осети као другачија него и да дословно промени свој идентитет. Све до краја рата остала је Јованка Лазић, Српкиња, православка, избеглица

28 Бенцион Були (1867–1933), познати банкар и народни посланик. Завршио Вишу комерцијалну академију у Бечу. По повратку у Београд развио очев банкарски посао, а потом подигао и успешно текстилно предузеће и фабрику сламнатих шешира. Након мајског преврата постао члан Народне радикалне странке, а 1912. био први Јеврејин изабран за народног посланика. У току рата 1914–1918. био председник Београдске сефардске општине. Умро у Бечу 1933. године.

29 Поповић, *Јевреји у Србији*, 152.

30 Драгољуб Стефановић, „Никад више о Голом отоку“, *Политика експрес*, 18. II 1990.

31 Brian Graham, Peter Howard, „Heritage and Identity“, *The Ashgate Research Companion to heritage and Identity*, eds Brian Graham, Peter Howard, (Farnham, 2008), 5.

32 Lebl, *Odjednom drukčija*, 63.

из Сомбора, а једино што је упућивало на њен стари идентитет били су идентични иницијали Ј. Л.

Након рата, главни приоритет јеврејске заједнице, као и свих који су преживели Холокауст, био је да се живот обнови у складу са новим друштвеним и политичким приликама у земљи и настави колико год је то било могуће после тешке трауме. Жени је истицала да је за њу, после рата, припадност неке или нечему била од велике важности. Први сусрет са Београдом по повратку из заробљеништва у њој је изазвао огромно усхићење, јер је у граду у ком је одрасла поново осетила, како је сама то назвала, „понос припадности“,³³ што јасно указује на то да она ту припадност није посматрала само кроз оквире јеврејског или српског већ и локалног, београдског идентитета. Међутим, убрзо ће је овај нови, послератни Београд разочарати, јер је град измењен ратом за њу представљао потпуно ново и страно окружење. О томе сама сведочи: „Никако нисам могла да се привикнем на Београд. Још то није био мој град, онај и онакав какав сам памтила до 6. априла 1941. године... Питала сам се да ли могу бити заштићена од прошлости. На крају крајева, преживела сам захваљујући способности да заборављам. Али иако сам се трудила да те ратне године потиснем у заборав, оне су увек некако остајале.“³⁴

Дакле, евидентно је да је траума постојала, али упркос великим променама које су донели рат и Холокауст, чини се да то није битније утицало на Женин осећај припадности и јеврејству и српском народу. У прилог томе говори и чињеница да је и након рата у својим званичним документима задржала српско име из „илегале“ – Јованка. Под тим именом је наставила школовање и запослила се, а када је 1949. ухапшена, отворен јој је, под истим именом, и полицијски досије. Заправо, по питању свог идентитета у новој социјалистичкој држави Жени је била потпуна јасна и конкретна: „Ја сам била Српкиња јер Југословена тада није било. А баш сам хтела да будем Југословенка.“³⁵ На основу првог послератног пописа из 1953, спроведеног након завршетка организованог исељавања у Израел, у Југославији је број оних који су се национално изјаснили као Јевреји износио 6.853,³⁶ што је представљало мало више од половине оних који су били чланови неке од јеврејских општина у земљи. Жени је, пак, спадала међу оне Јевреје који нису били чланови општине, али се нису ни национално изјашњавали као Јевреји. Одбила је да се

33 Исто, 172–173.

34 Исто, 180.

35 Lebl, *Ljubičica bela*, 32.

36 Gordiejew Paul Benjamin, *Voices of Yugoslav Jewry*, (Albany, 1999), 86.

формално учлани у општину, објашњавајући такву одлуку тиме што је хтела да избегне постављање питања о „дуплој лојалности“, иако у то време држава Израел још увек није била формирана.³⁷ Упркос томе, у Савезу општина узела је потврду о идентитету, која јој је била неопходна ради набављања личних докумената и захтева за повраћај куће у којој је њена породица живела пре рата.

Све до одласка на Голи оток Жени није била нарочито везана за идеју стварања јеврејске националне државе. О томе је писала: „Начула сам нешто о стварању државе Јевреја, чини ми се да се и не зове Палестина. Пре ће бити: Израел. То ме, међутим, није интересовало, као што сам била равнодушна према вестима о стварању разних држава у Азији и Африци. Какве сам везе имала ја са државом Јевреја“.³⁸ Међутим, овај осећај незаинтересованости према држави Израел значајно ће се променити након хапшења и двогодишње робије. Заправо, још у време док је испитивана у Удби, непосредно након хапшења, иследници су се константно трудили да је испровоцирају наглашавајући да је она Јеврејка, што је на Жени деловало поражавајуће. Деценијама касније открила је како се осећала у том моменту: „То је за мене био невероватан шамар. Мене која сам као идеалиста хтела да се ослободим грбе Јеврејства, вратили су у реалност“.³⁹

У једном интервјуу, познати режисер Младомир Пуриша Ђорђевић је, говорећи о свом искуству из затвора у Смедеревској Паланци, констатовао да права трагедија сваког затвора и сваког логора јесте у томе шта се десило са свим тим људима након свега.⁴⁰ У Женином случају ова тврдња се показала као сасвим тачна. Иако је одслужила и више од годину дана, на колико је била осуђена, после изласка из затвора за њу су сва врата била затворена. Била је избачена из Савеза бораца и Удружења новинара НР Србије, добила је отказ у *Политици*, а после ослобађања, због своје голооточке прошлости, није јој успевало нигде да се запосли. Ситуацију у којој се нашла као „непријатељ државе и народа“ сама је називала „робијом изван робије“.⁴¹ Ово је био главни разлог због кога је Жени почела да размишља о исељавању у Израел. Исти онај Израел који је пре одласка на Голи оток није интересовао, према чијем стварању је

37 Lebl, *Odjednom drukčija*, 179.

38 Lebl, *Ljubičica bela*, 31.

39 Ljubo Weiss, „Život je život“, *Danas*, 1. I 1991, 68.

40 Горан Милорадовић, „Лирски осврт са ироничном дистанцом: Интервју са филмским редитељем Младомиром Пуришом Ђорђевићем“, *Годишњак за друштвену историју*, год. XX, свеска I, 2014, 114.

41 Milan Koljanin, „Dragocen istorijski izvor“, *Ženi*, ur. Aleksandar Lebl, Ana Lebl, Dina Katan Ben-Cion, 28.

била равнодушна и према коме није желела да осећа „дуплу лојалност“, сада јој је постао нова домовина.

Живот у Израелу је захтевао прилагођавање, које је пре свега подразумевало учење хебрејског језика. У својим сећањима и аутобиографским романима Жени није писала много о животу након пресељења у Израел, али извесно је, према сећањима њој блиских људи, да је она још од првих дана у прадомовини постала Израелка у сваком погледу.⁴² За њу бити Израелка нипошто није значило одбацавање онога што је била до тада, већ напротив, била је то својеврсна надоградња идентитета, о чему најбоље сведочи то што је и даље остала везана за Југославију, пре свега кроз свој истраживачки рад који је потпуно посветила Јеврејима своје југословенске домовине, као и кроз активност у Хитахдут Олеју, где је постала активна убрзо након емиграције.

У теоријским студијама о јеврејском идентитету, Симон Херман је наглашавао разлику између јеврејског идентитета генерално, који показује шта бити Јеврејин значи у животу појединца („саджај његовог Јеврејства“) и идентификације са јеврејством као процесом путем ког појединац почиње себе да посматра као део јеврејског колектива.⁴³ Ако се на ово дода запажање Ерика Ериксона да се лични идентитет развија из постепене интеграције свих појединачних идентификација,⁴⁴ можемо закључити да је у Женином случају идентитет комплетиран тек са одласком у Израел, као целовит скуп свих њених личних идентификација – оне јеврејске коју је наследила од породице, српске и београдске које је усвојила од околине у којој је одрасла и на крају, оне израелске која, као што је показано, није постојала у току живота у Југославији већ се развила након пресељења у Израел.

Повратак у домовину

У Израелу, Жени је почела да се привикава на нову средину. Учила је језик и постала је рендген техничар, а након специјализације у Шведској и професор а потом и управник у вишој школи за рендген техничаре при Медицинском центру у Тел Авиву. Ово је био период у коме се није бавила писањем, а онда је на предлог Цви Ротема, у оквиру Исто-

42 Ауторизовани текст интервјуа који је Ана Лебл дала аутору, март 2018.

43 Simon N. Herman, *Jewish identity: A social psychological perspective*, (New Brunswick, New Jersey, 1990), 2.

44 *Исто*, 28.

ријског одбора Хитахдут Олеј Југославија⁴⁵ почела да прикупља грађу о историји јеврејског народа на Балканском полуострву.⁴⁶ Овога пута Жени се писању није вратила као новинар, већ као истраживач, јер је, према сопственим речима, након свих искустава схватила да је новинарство површно, због чега је одлучила да се бави истраживањима јеврејске историје прво као помоћница Јакира Евентова, а онда и као самостални истраживач.⁴⁷ Већина дела које је у току свог живота написала говорила је о историји Јевреја на Балкану до Другог светског рата, Холокаусту, али и о животима истакнутих Јевреја попут Паула Лебла, Јехуде Бен Шломо Хај Алкалаја и Мозеса Лопеза Переире, а посебну пажњу у свом стваралаштву посветила је јеврејским заједницама Србије и Македоније.

Иако није била школовани историчар, дела која је писала била су цењена у стручној јавности, јер су настала као резултат темељних и обимних истраживања у архивима и библиотекама у Израелу, Југославији и САД-у. Први већи научни чланак о животу Леополда Паула Лебла, ујака Теодора Херцла, објавила је 1979. на хебрејском језику,⁴⁸ а потом су почетком осамдесетих година уследили и чланци о јеврејској заједници у Битољу, затим о трагедији београдских Јевреја након аустријског освајања Београда 1688, као и један краћи чланак о Јакову Бен Моше Хај Алтарацу, објављен у часопису *Sephardi Heritage* на енглеском језику.⁴⁹ Неколико њених чланака о историјату јеврејских заједница у Београду, Лесковцу, Битољу, Нишу, Пироту, Приштини, Штипу, Скопљу, Смедереву и Земуну објављено је у *Пинкасу* (лексикон јеврејских заједница у Југославији), који је 1988. приредио Цви Ротем.

Прва објављена, али не и прва написана књига Жени Лебл била је *Плима и слом*, која је 1986. издата у Израелу на хебрејском језику, да би се превод на српскохрватски појавио 1990. године. Књига је представљала прилично детаљну, свеобухватну, тематски разнолику и богату историју македонских Јевреја од античких времена па све до прекида дипломатских односа између СФРЈ и Израела, након Шестодневног рата

45 Хитахдут Олеј Југославија је израелско удружење Јевреја пореклом из Југославије. Основали су га 1935. године Јевреји који су се из Југославије преселили у Палестину, а главни циљеви удружења су били да очува успомену на порекло и негује везе са јеврејском заједницом на тлу Југославије. Удружење је и данас активно у Израелу.

46 ЈИМ, *Живот и стваралаштво Жени Лебл* – филм направљен поводом осамдесетог рођендана Жени Лебл, аутори: Милица Михаиловић, Бранка Џидић, Барбара Панић, 2007.

47 Мирјана Гај, „Виц тежак две и по године робије“, *ТВ Новости*, 16. II 1990.

48 Ženi Lebl, „Leopold Pavle Lebl Beogradanin – preherclijanski cionista, rođak dr Teodora Hercla“, u: Ženi Lebl, *Da se ne zaboravi*, (Beograd, 2008), 151–180.

49 За детаљну библиографију радова Жени Лебл видети: *Ženi*, ur. Aleksandar Lebl, Ana Lebl, Dina Katan Ben-Cion, (Beograd, Tel Aviv, 2013), 109–119.

1967. Нарочит значај ове књиге огледао се у томе што је ауторка обухватила веома дугачак временски период, као и што је користила разноврсну изворну грађу укључујући рабинске респонсе и турске сициле.⁵⁰ У односу на велике јеврејске заједнице које су постојале у Европи до Другог светског рата, попут пољске, румунске или немачке, заједница Јевреја на територији Вардарске Македоније је била прилично мала, па сходно томе је и њена историја израелској јавности била слабо позната. Књигом *Плима и слом Жени Лебл* је дала значајан допринос томе да се у Израелу сазна више о једној малој заједници скоро потпуно уништеној у току Холокауста.

Као што је већ речено, у фокусу истраживачког рада Жени Лебл су највише били Јевреји са територије Србије и Вардарске Македоније. Године 1990. објављена је њена књига *Јевреји у Пироту*, а деценију касније и две изузетно значајне историје Јевреја на територији Београда односно Србије: *До коначног решења – Јевреји у Београду 1521–1942* и *До коначног решења – Јевреји у Србији*, а прва је осим на српском објављена и на хебрејском и енглеском језику. У књизи *До коначног решења – Јевреји у Београду* Жени је и критички отворила питање положаја Јевреја у српском друштву, а академик Предраг Палавестра је њен значај, због озбиљности и квалитета изворне грађе, упоредио са дотада најзначајнијим делом на ову тему *Јевреји у Београду* које је написао познати Игњат Шланг.⁵¹ На ова три језика издата је и изузетно запажена студија о јерусалимском муфтији Мухамеду Амину ел Хусеинију и његовој сарадњи са нацистима, под називом *Хаџи Амин и Берлин* у којој је детаљно документована антисемитска и профашистичка делатност јерусалимског муфтије, а посебно његово ангажовање у мобилисању муслиманског становништва на Балкану за учествовање у СС дивизијама Скендербег, Ханџар и Кама. Књига је прво објављена на хебрејском, а 2003. изашло је, битно проширено, издање на српском, а потом 2007. и на енглеском, које је, упркос томе што је штампано у малом тиражу од 300 примерака, било изузетно значајно јер је у то време представљало једину књигу на енглеском која је користећи материјале из југословенских архива говорила о стварној злочиначкој делатности јерусалимског муфтије на тлу Југославије.⁵²

Како је највећи број књига Жени Лебл објављен и на српском и на енглеском и на хебрејском језику, оне су постале драгоцену културну спона између Израела и Југославије, односно касније Србије, која је,

50 L. K., „Ženi Lebl – Plima i slom“, *Jevrejski pregled*, god. XL, br. 1–2, januar–februar, 1990, 55.

51 Predrag Palavestra, „Činjenice – najveća vrednost“, *Ženi*, 41.

52 Matijas Kincel, „Prkosna srpkinja“, *Ženi*, 57.

у међународним размерама, изузетно допринела популаризацији теме прошлости Јевреја Балкана и нарочито њиховог страдања у Холокусту. Осим историографских дела, Жени је објавила и три аутобиографска романа: *Дневник једне Јудите*, *Одједном друкчија*, *одједном друга* и *Љубичица бела*, који, осим као драгоцен извор за њену биографију, служе и као занимљив приказ једног бурног историјског раздобља од тридесетих до почетка педесетих година, са посебним нагласком на Другом светском рату, писан из перспективе савременика.

Типично је такође и да књиге Жени Лебл нису биле само технички превођене са српског на хебрејски и обратно, већ је сваки од превода ауторка прилагодила публици којој је био намењен. Тако је, рецимо, српскохрватско издање књиге *Плима и слом* представљало прерађену и допуњену верзију хебрејског издања, а *Љубичицу белу*, која је на хебрејском издата 1994. године, Жени је, према сопственим речима, поново писала и прилагодила тако да би могли да је разумеју и они који нису били упознати са догађајима у Југославији након Другог светског рата.⁵³ На тај начин Жени се, пре свега, трудила да читаоцима у Израелу, од којих је многим историја југословенског простора била слабо позната, приближи једно далеко поднебље, његову прошлост и културу, како јеврејску тако и нејеврејску.

Није се Жени бавила само писањем него и превођењем, па је, захваљујући њеним бројним преводима са хебрејског објављиваним у листовима *Кадима*, *Књижевна реч*, *Књижевност*, *Мезуза*, *Летопис Матице српске*, *Билтен Савеза јеврејских општина Југославије* и многим другим, југословенска јавност добила прилику да се боље упозна са ауторима који су стварали на хебрејском језику попут Шмуела Јозефа Агнона, Дана Каспија, Јоне Волах, Амоса Оза, Нецера Елија, Замира Израела и многих других. Због своје литерарне и преводилачке делатности Жени је постала, како је то у предговору српскохрватског издања књиге *Плима и слом* оценио историчар Богумил Храбак, „прави културни мост између своје родне Србије и своје нове-старе постојбине, представљајући корисну спону између те две средине“.⁵⁴

Кључну улогу у развоју Жениног стваралачког опусао и његовој популаризацији у Југославији одиграо је годишњи наградни конкурс Савеза јеврејских општина Југославије за најбољи рад на јеврејску тематику из области науке, уметности, књижевности, историје, мемоарске грађе и Холокауста. Званично основан 1954, конкурс је расписиван сва-

53 А. П., „Ljubičica bela na hebrejskom“, *Bilten Saveza jevrejskih opština Jugoslavije*, god II, br. 4, april 1994, 16.

54 Bogumil Hrabak, „Predgovor“, u: Ženi Lebl, *Plima i slom*, (Gornji Milanovac, 1990), XV.

ке године поводом Дана републике, 29. новембра, а почевши од 1983. Жени је била редовни учесник. У наредне две и по деценије Жени је на конкурс награде освајала скоро сваке године, и то чак девет пута прву награду (1983, 1984, 1985, 1986, 1988, 1997, 2000, 2002. и 2006), седам пута другу награду (1987, 1989, 1990, 1991, 1996, 1999, 2000), пет пута трећу награду (1998, 2001, 2004, 2005, 2007), четири пута је њене радове откупио Савез (1990, 1993, 1996, 2001), а у појединим годинама, попут 1996, 2000. и 2001, добила је и по две награде.⁵⁵ У знак сећања на Жени Лебл, као најуспешнију учесницу Наградног конкурса Савеза јеврејских општина, од 2010. године прва награда на конкурс носи њено име. Међу радовима за које је била награђена нашли су се наслови попут: *Јеврејске књиге штампане у Београду 1837–1905, Положај Јевреја у Србији у XIX веку, Јевреји у Пироту и Друштва и установе београдског јеврејства.*

Осим Жениног књижевног стваралаштва и учествовања на конкурсима Савеза јеврејских општина, друга битна ствар која ју је након исељавања у Израел поново „вратила“ у Југославију била је документарна ТВ серија *Голи живот* који су 1989. снимили Данило Киш и Александар Мандић. Идеја за филм настала је три године раније, у пролеће 1986, када је Киш дошао у посету Израелу, на позив института Ван Лир у Јерусалиму. Приликом излета у кибуц Шаар Хаамаким, у близини Јафе, у току необавезног разговора са Жени Лебл и Евом Нахир Панић, био је изненађен њиховом причом о томе шта су проживеле на Голом отоку и одмах је дошао на идеју да о томе треба снимити документарну емисију.⁵⁶ Жени у почетку није желела да говори јавно о свом голооточком искуству јер се бојала да ће јој то затворити сва врата у Југославији и да после тога више неће моћи да долази у своју бившу домовину, али је с временом ипак попустила и на Кишово наговарање пристала да исприча своју причу. Заједно са овом ТВ емисијом и Женин аутобиографски роман *Љубичица бела*, издат годину дана касније, допринео је да се са страхома Голог отока упозна прво југословенска, а након превода књиге на хебрејски 1994. и израелска јавност. Филм који је представљао причу о две „голооточанке“ које су се касније иселиле у Израел, Жени Лебл и Еви Нахир Панић, привукао је изузетно велику пажњу у југословенски медијима не само као отварање једне трагичне и до тада углавном избегаване теме већ и као последње дело великог писца Данила Киша.

Од самог почетка Киш је био одлучан у намери да причу о две бивше „голооточанке“ овековечи искључиво у телевизијском форма-

55 Библиотека Савеза јеврејских општина Србије (БСЈОС), Документација наградних конкурса Савеза јеврејских општина.

56 Lebl, *Ljubičica bela*, 5–6.

ту како би сурова и дуго прикривана истина добила што већи аудито-ријум.⁵⁷ На сличан начин на који је, неких десетак година раније, прича о прогону и геноциду над Јеврејима захваљујући америчкој ТВ серији *Холокауст* директно ушла у домове милиона грађана Западне Немачке, тако је, по готово истоветном шаблону, југословенска јавност на потпуно директан начин упозната са злочинима о којима се ћутало пуних 40 година. Како би се једно друштво подстакло да отвори и јавно проблематизује трауматичне и заборављене теме из прошлости, често је неопходан подстицај који долази изван граница истог тог друштва, а који су у овом случају пружиле Жени Лебл и Ева Нахир Панић. Управо због тога Киш је изабрао њих две као сведоке који су већ деценијама живели ван Југославије и који су самим тим били ослобођени непосредног политичког притиска који је још увек постојао унутар југословенског друштва.

Други битан разлог за избор саговорника било је њихово јеврејско порекло, које у овом случају није само структурални мотив са високим потенцијалом да привуче пажњу публике већ, пре свега, елемент који мултиплицира трагику ове две жене, чинећи их истовремено жртвама и нацизма и титоистичке варијанте стаљинизма, чиме њихова прича заправо постаје парадигма за историју Југославије средином 20. века.⁵⁸ Кишова идеја за серију *Голи живот* настала је под утицајем филма *Шоа* Клода Ланцмана, деветочасовног остварења које се састојало од интервјуа са жртвама, сведоцима и починиоцима, с том разликом што је Киш, иако следећи Ланцмана као узор, направио отклон од ланцмановске сугестивности и при том, у критици политичког система нове Југославије, задржао дистанцу, критикујући титоистичку верзију тоталитаризма друге половине четрдесетих година на сличан начин као што је у *Гробници за Бориса Давидовича* критиковао совјетски тоталитаризам.⁵⁹

Са Југословенском радио-телевизијом постигнут је договор да серија буде приказана на свим каналима које је обухватала ова мрежа. Телевизија Сарајево је у ударном термину од 20 часова приказала све четири епизоде у периоду од 12. до 15. фебруара 1990. године.⁶⁰ Упркос томе што су се сви југословенски телевизијски центри договорили да емитују серију, ТВ Загреб и ТВ Љубљана су у последњем тренутку одустали од приказивања, па је Други програм Телевизије Загреб 14. фе-

57 Исто, 6.

58 Davor Beganović, „O kulturalnom pamćenju u delu Danila Kiša“, (doktorska disertacija, Universität Konstanz, Geisteswissenschaftliche Sektion, Fachbereich Literaturwissenschaft, 2005), 178.

59 Исто, 177.

60 Н. Попов, „Два животна лука“, *Дневник*, 30. II 1990.

бруара, у предвиђеном термину, емитовао концерт класичне музике.⁶¹ Реакције на одлуке ТВ Загреб да не прикаже серију откривале су и све већи међуетнички раздор у Југославији. Група грађана из тада етнички већинског српског Книна упутила је протест због неприказивања *Голог живота* и, сматрајући да је одлука о неприказивању заправо део ширег медијског рата који се увелико водио између власти у Загребу и Београду, захтевали су да се гледаоцима на територији читаве Југославије омогући гледње програма свих домаћих ТВ кућа.⁶² Телевизија Загреб није дала никакво конкретно образложење зашто серија није емитована, осим крајње неодређеног обавештења да се серија неће приказати „због немогућности уклапања у програмску шему“.⁶³ Две седмице касније ТВ Загреб је одлучила да серију емитује, али не у ударним вечерњим терминима, већ четвртком у 12:45, када већина заинтересованих не би могла да гледа емисију. Уследиле су оштре рекације незадовољних гледалаца, након чега је уреднички одбор ипак попустио и одлучио да серију прикаже у термину од 18 часова.⁶⁴ Тематика комунистичких злочина, о којој је *Голи живот* говорио на најдиректнији могући начин, привукла је пажњу и у иностранству па је пољска државна телевизија прва откупила права за приказивање серије, а куповина серије најављена је и из Немачке и САД-а.

Осим контроверзе везане за приказивање серије у Хрватској и Словенији, а која је узбудила југословенску јавност, серијал је својом темом, откривајући до тада непознате детаље, оставио и велики утицај на гледаоце, тако да су *Вечерње новости* упутиле и јавни апел телевизији Сарајево да, због великог интересовања, поново емитује *Голи живот*.⁶⁵ Серија је допринела и томе да у Југославији почне да се полемише о природи логора на Голом отоку па је Рајко Ђурић у *НИН*-у објавио текст у коме је, парафразирајући Адорнову мисао о бесмислу културе након Аушвица, тврдио да се, након Голог отока, може поставити питање о смислу социјализма,⁶⁶ а било је и оних који су тражили да се Савез комуниста критички осврне на збивања из прошлости јер су сматрали да ће на тај начин задобити симпатије у јавности.⁶⁷ Једна кратка ТВ критика објављена у *Политици експрес* оценила је да ће серија кроз подсећање на то шта је било отклонити „историјску заборавност организатора ко-

61 „Телевизије Загреб и Љубљана не приказују Голи живот“, *Политика*, 15. II 1990.

62 „Зашто ТВ Загреб није приказала Голи живот“, *Политика*, 20. II 1990.

63 „Ипак и у вечерњем термину“, *Дневник*, 15. III 1990.

64 *Исто*.

65 „Голи живот – поново“, *Вечерње новости*, 18. II 1990.

66 Рајко Ђурић, „Откок наше савести“, *Нин*, 11. II 1990.

67 Др Бранислав Берковић, „Терет прошлости“, *Политика*, 21. II 1990.

мунистичког пакла“⁶⁸, док је један од гледалаца, Драшко Микић из Београда, на кога је серија оставила јак утисак, у коментару у *Политици* тврдио да је филм на публику деловао отрежњујуће и да се људи „просто хватају за главу не верујући у оно што су видели и чули својим очима и ушима“ јер „ми нисмо били ни свесни у каквим смо тешким временима живели, у једној најстрашнијој инквизицији после ратног времена“.⁶⁹

По свему судећи, тема серије се одлично уклопила у општу друштвену атмосферу отклона од комунизма и раскида са старим режимом, која је у различитим сегментима јавног живота била изузетно видљива почетком деведесетих година. То што је иницијатива за јавну актуелизацију сећања на Голи оток дошла изван Југославије није било нимало случајно. Према речима Александра Мандића, редитеља серије *Голи живот*, у другој половини 80-их година у Југославији је још увек било немогуће снимити овакву емисију због страха који је и даље постојао код бивших затвореница, од којих је Данило Киш многе позвао али су све одбиле да говоре пред камерама или су као услов поставиле да се интервју објави тек после њихове смрти.⁷⁰ На тај начин Ева Нахир Панић и Жени Лебл, уз помоћ Данила Киша, биле су међу првима које су, из иностранства, у југословенском друштву покренуле причу о страдању из времена сукоба са Информбироом.

Живот Жени Лебл је постао парадигма за судбину бројних Југословена, а нарочито југословенских Јевреја, крајем прве половине двадесетог века, а њено стваралаштво драгоцен културни мост који је повезивао како Израел и Југославију тако и југословенске Јевреје са онима који су се иселили у Израел и САД. Пробијајући културне и језичке баријере, дела Жени Лебл су остварила битне резултате: упознала су јавност ван Југославије, а нарочито у Израелу са прошлошћу и страдањем јеврејске заједнице у Вардарској Македонији, први пут, кроз призму југословенске архивске грађе, осветлила деловање јерусалимског муфтије на Балкану и његову сарадњу са нацистима, али и, како је оценила Светлана Слапшак, први пут у југословенску књижевност која се бавила Голим отоком и злочинима након рата донела смех и дистанцу.⁷¹

68 В. Лазаревић, „Судбине“, *Политика експрес*, 15. II 1990.

69 Драшко Микић, „Да се Голи оток никад не понови“, *Политика*, 18. II 1990.

70 ЈИМ, Хемеротека, К 16, Сл. Вучковић, „Киш као репортер“.

71 Svetlana Slapšak, „Ženski-Ženin smeh“, *Ženi*, 33.

Под утицајем тешких околности рата, антисемитизма и Холокауста, код Жени се пробудило комплексно питање идентитета, које је у њеном случају варирано кроз време спајајући различите елементе српске, јеврејске, југословенске па и локалне београдске традиције. Трауматично искуство робовања на Голем отоку и живота након њега продубило је кризу идентитета, а Жени навело да се одсели у Израел. У новој домовини постала је права Израелка, чиме је свој идентитет допунила кроз још једну идентификацију, која ће остати константна до краја њеног живота. Од краја седамдесетих и почетка осамдесетих година, када је почела активније да се бави писањем, Жени је постала приметна и у југословенској и у израелској јавности. Њене књиге су привукле велику пажњу и постале значајне јер су, пре свега, део читалачке публике у Израелу упознале са њима страном историјом Балкана и балканских јеврејских заједница. На крају, Жени је, заједно са својом сапатницом Евом Нахир Панић, кроз документарну серију *Голи живот*, постала један од пионира сећања на комунистичке логоре у Југославији, осветљавајући ону женску димензију страдања о којој се до тада готово уопште није говорило.

Извори и литература

Необјављени извори

- Архив Јеврејског историјског музеја.
- Библиотека Савеза јеврејских општина Србије.

Мемоари

- Lebl, Albala Paulina. *Tako je nekad bilo*. Beograd, 2005.
- Lebl, Ženi. *Odjednom drukčija, odjednom druga*. Beograd, 2008.
- Lebl, Ženi. *Ljubičica bela. Vic dug dve i po godine*. Gornji Milanovac, 1990.
- *Ženi*, ur. Aleksandar Lebl, Ana Lebl, Dina Katan Ben-Cion. Beograd, Tel Aviv, 2013.

Литература

- Beganović, Davor. „O kulturalnom pamćenju u delu Danila Kiša“. Doktorska disertacija, Universität Konstanz, Geisteswissenschaftliche Sektion, Fachbereich Literaturwissenschaft, 2005.
- Gordiejew, Paul Benjamin. *Voices of Yugoslav Jewry*. Albany, 1999.
- Kerkkänen, Ari. *Yugoslav Jewry. Aspects of Post-World War II and Post-Yugoslav Developments*. Helsinki, 2001.
- Кољанин, Милан. *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918–1941*. Београд, 2008.
- Lebl, Ženi. *Da se ne zaboravi*. Beograd, 2008.
- Lebl, Ženi. *Plima i slom*. Gornji Milanovac, 1990.

- Manošek, Valter. *Holokaust u Srbiji. Vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941–1942*. Beograd, 2007.
- Поповић, Небојша. *Јевреји у Србију 1918–1941*. Београд, 1997.
- Simon, Herman N. *Jewish identity: A social psychological perspective*. New Brunswick, New Jersey, 1990.
- *The Ashgate Research Companion to heritage and Identity*, eds Brian Graham, Peter Howard. Farnham, 2008.
- Ivković, Violeta L. „Slike o Ženi Lebl – biografija“. *Ženi*, ur. Aleksandar Lebl, Ana Lebl, Dina Katan Ben-Cion. Beograd, Tel Aviv, 2013.
- Kincel, Matijas. „Prkosna srpkinja“. *Ženi*, ur. Aleksandar Lebl, Ana Lebl, Dina Katan Ben-Cion. Beograd, Tel Aviv, 2013.
- Koljanin, Milan. „Dragocen istorijski izvor“. *Ženi*, ur. Aleksandar Lebl, Ana Lebl, Dina Katan Ben-Cion. Beograd, Tel Aviv, 2013.
- Милорадовић, Горан. „Лирски осврт са ироничном дистанцом: Интервју са филмским редитељем Младомиром Пуришом Ђорђевићем“. *Годишњак за друштвену историју*, год XX свеска I, 2014.
- Palavestra, Predrag. „Činjenice – najveća vrednost“. *Ženi*, ur. Aleksandar Lebl, Ana Lebl, Dina Katan Ben-Cion. Beograd, Tel Aviv, 2013.
- Slapšak, Svetlana. „Ženski-Ženin smeh“. *Ženi*, ur. Aleksandar Lebl, Ana Lebl, Dina Katan Ben-Cion. Beograd, Tel Aviv, 2013.

Периодика

- *Danas* (Zagreb)
- *Јеж*
- *Bilten Saveza jevrejskih opština Srbije*
- *Политика*
- *Политика експрес*
- *ТВ Новости*
- *Јеврејски преглед*
- *Дневник* (Нови Сад)
- *Нин*

Филмови

- *Живот и стваралаштво Жени Лебл* – филм направљен поводом осамдесетог рођендана Жени Лебл. Аутори: Милица Михаиловић, Бранка Џидић, Барбара Панић. 2007.

Фотографија на почетку рада:

Портрет Жени Лебл као ученице првог разреда Прве женске гимназије у Београду (Јеврејски историјски музеј Београд)

Summary

DAVOR STIPIĆ

Jenny Lebl (1927–2009). Contributions for Biography

Abstract: Following the life path of the Yugoslav-Israeli journalist, novelist and historian Jenny Lebl, the article attempts to present how great historic events, such as the Holocaust and the conflict with the Cominform, shaped the life and destiny of individuals in the mid-20th century. The work is based on three main questions: the identity of the Jewish community and individuals in Yugoslavia and its transformation after the Second World War, next Jenny Lebl's literary creativity and academic work and their importance in connecting the Israeli and Yugoslav society, and finally, Jenny Lebl's role in initiating the reconsideration of the Yugoslav past and opening up the topic of Goli Otok in the Yugoslav public.

Key words: Holocaust, Jenny Lebl, Israel, Yugoslavia, Goli Otok, Cominform

The first part of the work represents a short overview of the life and works of Jenny Lebl that may also be viewed as a paradigm through which some of the events and processes, which were of great importance for the Yugoslav Jewry, can be analysed: The Holocaust, the social revolution and the change of the general and political context in the country after the war, the conflict with the Cominform, and the emigration to Israel. All these events radically influenced the change of identity of the Jewish community in Yugoslavia. In the second part of the article titled „Transformation of identity”, we showed that the identity of the Jew as an individual was conditioned by personal tragedy, but also by the general socio-political conditions. The last part of the work, „Return to homeland”, talks about the importance of the documentary „Bare life” (“Goli život”) from the year 1990, in which Jenny Lebl and Eva Nahir Panić spoke about their Goli Otok tragedy for the first time. Through their confessions, from Israel, the two of them managed to instigate the reconsideration of the past and open a public discussion about this topic in the Yugoslav society.